

LUND UNIVERSITY

Lyngsjö och de gyllene altarna

Wienberg, Jes

Published in:
ALE

2020

Document Version:
Förlagets slutgiltiga version

[Link to publication](#)

Citation for published version (APA):
Wienberg, J. (2020). Lyngsjö och de gyllene altarna. *ALE*, 2020(4), 42-47.

Total number of authors:
1

Creative Commons License:
Ospecificerad

General rights

Unless other specific re-use rights are stated the following general rights apply:
Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal

Read more about Creative commons licenses: <https://creativecommons.org/licenses/>

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

LUND UNIVERSITY

PO Box 117
221 00 Lund
+46 46-222 00 00

Lyngsjö och de gyllene altarna

Av Jes Wienberg

Professor, historisk arkeologi, Lunds universitet

Artikeln kompletterar två tidigare texter i tidskriften *Ale* 2020: 2–3 om Lyngsjö i Skåne. Elisabeth Reuterswärd söker här bakgrunden till dopfontens ovanliga motiv, medan Sten Skansjö förklarar utvecklingen i socknen över tid. Denna artikel uppmärksammar, att dopfonten har spår av bemålning, kommenterar kyrkans herrskapsgalleri, korrigerar upplysningarna om antalet gyllene altare i Norden, visar att altarna inte har flyttats, som många har hävdats, och att bevarandet av altaret i Lyngsjö just styrker Skansjöes tes om en ekonomisk nedgång. Slutligen noteras, att Lyngsjö enligt en ännu publicerad källa kanske etablerades som cistercienserkloster 1168.

Nordöstra Skåne under järnålder och vikingatid är en spännande region med platser eller monument som Gudahagen vid Näsrum, handelsplatser längs Helge å intill Åhus, centralplatsen vid Vä, medeltidsstäderna Vä och Åhus, Bäckaskogs kloster, kyrkorna i Färlöv, Fjälkinge, Norra Åsum och Lyngsjö. Varje plats är värd ett eget studium. Nu har Lyngsjö tillägnats två intressanta artiklar i tidskriften *Ale* – dels Elisabeth Reuterswärd om dopfonten som skildrar Thomas Becketts martyrium, dels Sten Skansjö om kyrkan och kyrkbyn.¹

Lyngsjö känns gåtfull som en nu ensamliggande kyrka med ett både högt och brett romanskt västtorn med empor eller herrskapsgalleri, kalkmålningar, en dopfont med ett ovanligt motiv samt ett bevarat så kallat gyllene altare. Kyrkan med dess rika inventarier tycks kräva en förklaring, där Reuterswärd fastnar för ärkebiskop Eskil som fontens initiativtagare och Skansjö övertygande visar hur en tidigare rik jordbruksbygd förstördes på grund av sandflykt.

Till artikeln om dopfonten skall enbart fogas en liten tilläggsupplysning, nämligen att fonten är en av de relativt få, som fort-

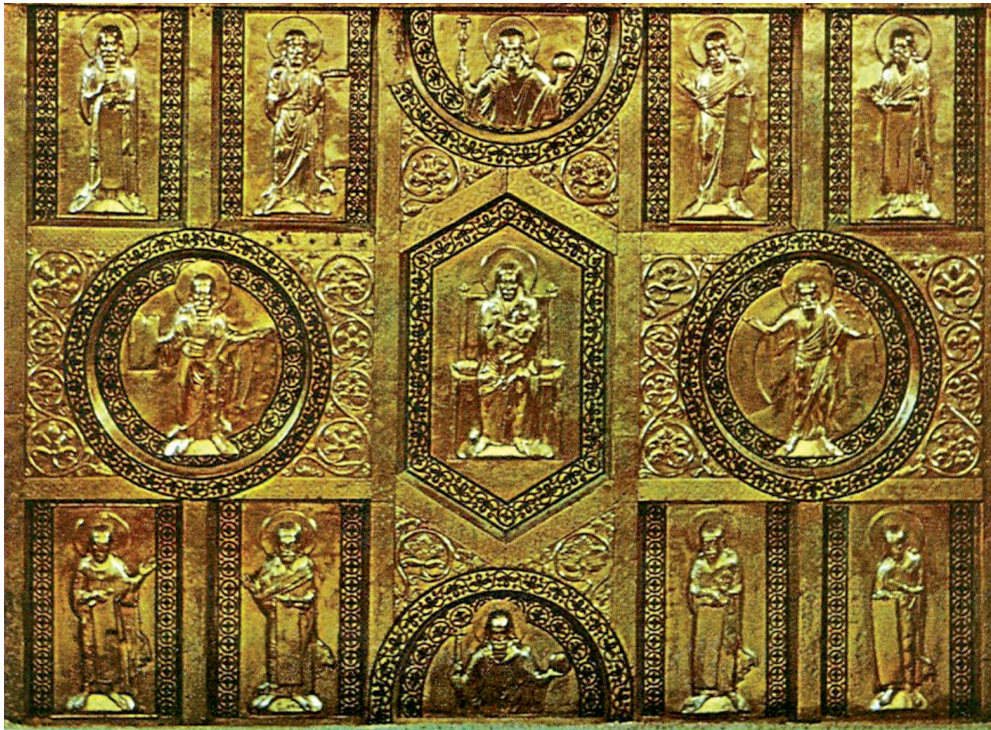
farande bär spår av bemålning, vilket inte nämns. Den romanska skulpturen, liksom den antika, har varit kraftigt bemålade. Medeltiden var färgrik! Men senare tider har medvetet skrubbat bort färgerna.²

Sedan bör det också mer allmänt nämnas, att emporen eller herrskapsgalleriet i tornet tillhör en typ, som Kenth Hansen har benämnt »kapellempor», där en liknande finns i premonstratensernas klosterkyrka i Vä samt i Simris, inte långt från Tommarp med ett premonstratenserkloster.³

Men läsningen kommer av sig, när det upplyses om, att det gyllene altaret i Lyngsjö är det enda i Skåne, att enbart 7 gyllene altaren är kända i nuvarande Danmark samt ett i Sverige, vidare när åsikter förs fram för och emot, att altaret i Lyngsjö kanske ursprungligen bör ha stått i en annan kyrka.⁴

Gyllene altare, alltså romanska altaren med förgyllda uppdrivna kopparbilder, är kända från många fler kyrkor, även från andra skånska kyrkor, och hypotesen om, att de tidigare har stått i andra kyrkor är ytterst tveksam.

Sammanställer man för Skandinavien de bevarade gyllene altarna, bevarade fragment,

Det gyllene altaret från 1100-talet i Lyngsjö kyrka. Foto: Sten Skansjö.

upplysningar i medeltida skriftliga källor samt upplysningar i konfiskationslistor från reformationstiden, så känner man till 42 totalt, härav 32 i det medeltida Danmark, dvs. 24 i det nuvarande Danmark och 5 i Skåne. I det medeltida Sverige känner man till ett enda i Broddetorp, ja, men sedan känner man ytterligare till 5 i Norge och 3 på Island.⁵

Just från Skåne är det bevarade antemensalet i Lyngsjö känt, dvs. en altarbordsframsida, två figurfragment från en i övrigt försvunnen tavla i Gislöv, samt omnämnanden av försvunna altaren i Ravlunda och Bäckaskog. Därtill finns ett så kallat retabelkors bevarat från Flyinge.

En konfiskationslista från reformations-tiden nämner förekomsten av nu försvunna förgyllda kopparföremål på åtskilliga platser

i Skåne – Klågerup(?), Lunds domkyrka, S:t Hans och S:t Stefan Lund, Dalby, Torekov, Bäckaskog, Ravlunda, Asmundtorp, Landskrona och Gislöv;⁶ det handlar om kors, monstranser, en ljuskrona, ett skrin eller mer ospecificerade bilder – och i några fall gyllene altaren. Således omtalas i Gislöv en skön tavla med 21 bilder – »Item wdj Giesløff en sckön taffle. Staar xxj billether wdj».⁷ Från tavlan är bevarat en Majestasfigur på Historiska museet i Stockholm, medan en figur som också kan ha kommit från Gislöv, skänktes till grannkyrkan Gylle 1743 och nu är utställd på Historiska museet i Lund.⁸ Vidare nämns i listan nu försvunna tavlor i Ravlunda och Bäckaskog kloster – »Item wdj Rafflunde en sckøen stoer forgyllth taffle aff kopper» och i Bäckaskog »en partt aff en tafle».⁹ Korset från Flyinge kan ha stått i en

nu försvunnen kyrka och är även det utställt på Historiska museet i Lund.¹⁰

Gislöv är en ovanlig medeltidskyrka med spår av ett lektorium, en läsplattform över ingången till koret, som kanske kan knytas till ärkebiskop Absalon;¹¹ Ravlunda var kungalev, alltså en kungsgård;¹² medan premonstratenserklostret i Vä på 1200-talet flyttades till Bäckaskog.¹³ Återigen står vi inför platser, som är värda egna fördjupade studier.

Skansjö redovisar olika forskares åsikter om den ursprungliga lokaliseringen av det gyllene altaret i Lyngsjö.¹⁴ Erik Cinthio föreslog, att det kom från den närliggande Maria-kyrkan i Vä,¹⁵ Mereth Lindgren från Lunds domkyrka¹⁶ och Claes Wahlöö menade att det passade bättre i någon katedral¹⁷ – helt utan några belägg. Torkel Eriksson, som Skansjö försiktigt ansluter sig till, hänvisade till förekomsten av ett par extra lågsittande korfönster upptäckta 1954 som argument för att det gyllene altaret redan från början har stått i Lyngsjö.¹⁸ Övertygande, just så måste det ha varit.

Hypotesen om en eventuell flyttning av gyllene altaren framförs för första gången av Hans Hildebrand i samband med Broddetorpsaltaret i Västergötland, som kom till Historiska museet i Stockholm, för inte kunde han föreställa sig, att ett så framstående altare skulle ha stått i en relativt enkel romansk landsortskyrka.¹⁹ Och från detta exempel sprids hypotesen till fler och fler gyllene altaren utan egentliga belägg. Och hypotesen utvecklar sig till en källkritisk konvention, att man kan ju inte veta, var ett inventarium, ett altare eller en dopfont stod från början.²⁰ Kanske har det flyttats?

Som bakgrund för flyttningshypotesen finns flera omständigheter: ett konkret försök att para ihop altaret från Broddetorp med en skriftlig upplysning om att biskop Bengt

donerade ett altare till domkyrkan i Skara. Kanske en för riksantikvariens bekväm legitimering av att många landsortskyrkor fick se sina föremål flyttade till centralorternas museer. Ett diffusionstänkande inom konstvetenskapen, där det innovativa och påkostade ansågs höra hemma i stiftsstäderna och först senare kom till landsbygden. Men numera vet man, att aristokrater med sina gårdskyrkor mycket väl förmådde importera de bästa byggmästarna eller hantverkarna genom direktkontakter. Sedan har vad som först påtalats av Tage E. Christiansen arkeologiskt funna fragment av gyllene altare samt utformningen av själva stenaltaret i flera danska kyrkor vittnat om, att altarna har varit en del av den ursprungliga inredningen.²¹ Och numera kan gyllene altare knytas till många olika sorters kyrkor – kyrkor i staden och på landet, i trä eller sten, enkla eller basilikor, sockenkyrkor och klosterkyrkor.²²

I Lyngsjö står man inför en på flera sätt påkostad kyrka med ett mäktigt torn, herrskapsgalleri, en figurativ dopfont, och kalkmålningar tillhörande Finja-verkstaden. Tankarna hos Skansjö och denna författare går osökt till grannkyrkan Norra Åsum, även den med torn och galleri, där en runsten berättar att ärkebiskop Absalon och hans släktning Esbern Mule var byggherrar.²³ Vidare till Färlöv med runsten, skeppssättning, kyrka med dubbeltorn och en medeltida stenbyggnad i närheten.²⁴ Och härifrån till Hvidesläktens kyrka och gård i Fjenneslev på Själland. Här fanns en relativt liten romansk gårdskyrka med dubbeltorn, herrskapsgalleri, kalkmålade donatorsbilder, gravar för släkten – och ett försvunnet gyllene altare. I närheten har en runsten hittats och intill kyrkan har en medeltida murad källare påträffats.²⁵

Aristokratiska kyrkor på Själland och i Skåne knyts här samman av gemensamma hantverkare, som måste ha varit i Hvide-

släktens tjänst. Ulla Haastrup har således påvisat, att Finja-verkstaden i Skåne är identisk med Jørlunde-verkstaden på Själland. Det förbinder Asmundtorp, Finja, Flädie, Lyngsjö, Stävie, Vallkärra och Västra Vemmerlöf i Skåne med Fjenneslev, Slaglille, Soderup och Vester Broby på Själland.²⁶

Sedan är det tankeväckande, att det finns ett klart statistiskt samband mellan förekomsten av bevarade gyllene altaren, bevarade romanska klockor och kyrkor utan gotiska valv. Eller uttryckt på ett annat sätt: de gyllene altarna överlevde i regioner, där kyrkorna inte gotiserades under medeltiden, alltså där ekonomin inte tillät en gotisk förnyelse av arkitekturen och inventarierna;²⁷ det är på Jylland och här i nordöstra Skåne. Och just det stämmer överens med Skansjös tolkning av utvecklingen i Lyngsjö. Det bevarade gyllene altaret i Lyngsjö är således i sig ett materiellt vittnesbörd om, att området gick ned ekonomiskt, så att det inte fanns medel till att modernisera kyrkan; den förblev i huvudsak romansk.

Avslutningsvis, om man diskuterar Lyngsjös roll under medeltiden, måste det noteras, att Sven Rosborn har lyft fram en bortglömd källa, »Codex Dunensis», som trycktes första gången 1649, med en förteckning över cistercienserkloster med årtal för deras etablering. Här finns ett okänt »Claura Sylua» grundlagt 1138 i Lunds stift, alltså äldre än Herrevad från 1144, som hittills har ansetts vara det äldsta cistercienserklostret i Skåne.²⁸

I tillägg har Sven Rosborn och Tomas Sielski kommit över en polsk översättning av ett tillsynes försvunnet medeltida »instiftardokument» på latin. Enligt dokumentet skulle »Clara Sylua» ha grundlagts av ärkebiskop Eskil i »Billungdorf» eller »Billingdorf» »väster om Aeos borg», alltså väster om Åhus. Platsen identifieras av Rosborn

som Elleköpinge, där det i kyrkogrunnen har hittats en runsten med namnet »Billing».²⁹ Enligt dokumentet skulle klostret ha övergivits 1161, men klostret återupptogs 1168 efter att ha flyttats till »Livng de Mari längre inåt landet, väster om staden Aeos», till Lyngsjö.³⁰

Det kan alltså finnas källor som kastar ett helt nytt ljus över Lyngsjö och mycket annat under tidig medeltid. Men tyvärr har varken detta dokument eller krönikan »Gesta Wulnensis» ännu presenterats i sin helhet utan enbart intresseväckande fragment med forskarnas egna tolkningar i spridda sammanhang, mest om Harald Blåtands grav i nuvarande Polen. Det är således inte möjligt för utomstående att värdera källornas trovärdighet. Andra texter rörande samma period har sedan länge lagts fram offentligt och källkritiskt manglats av generationer av historiker.

Summary

The article presents a supplement to two earlier texts in the periodical *Ale* 2020: 2–3 on Lyngsjö in Scania. Elisabeth Reuterswärd here seeks the background for the unusual motif of the baptismal font, where Sten Skansjö tries to explain the development in the parish over time. The present article draws attention to the fact that the font has traces of painting, comments on the upper gallery of the church, corrects information on the number of golden altars in the Nordic countries, argues that the altars have not been moved, as many have claimed, and pinpoint that the preservation of an altar in Lyngsjö just strengthens the theses by Skansjö on an economic downturn. Finally, it is noted that according to an as yet unpublished source, Lyngsjö may have been a Cistercian monastery from 1168.

Noter

- ¹ Reuterswärd 2020; Skansjö 2020.
- ² Hastrup 1997.
- ³ Hansen 2013, s. 188ff.
- ⁴ Skansjö 2020, s. 20, 22.
- ⁵ Wienberg 1997 med Flyinge tillagt; Grinder-Hansen 1999, s. 74ff; det kan inte uteslutas att fler har kommit till sedan dess.
- ⁶ Weibull 1904, s. 98f.
- ⁷ Weibull 1904, s. 99.
- ⁸ Rydbeck 1965.
- ⁹ Weibull 1904, s. 99.
- ¹⁰ Lindgren 1995, s. 291f; Mörking 2006.
- ¹¹ Jönsson 1997.
- ¹² Fabech 1998; Riddersporre 1998.
- ¹³ Kockum 2006.
- ¹⁴ Skansjö 2020, s. 20, 22.
- ¹⁵ Cinthio 1954, s. 6.
- ¹⁶ Lindgren 1995, s. 293.
- ¹⁷ Wahlöö 2014, s. 195.
- ¹⁸ Eriksson 1992, s. 20f.
- ¹⁹ Hildebrand 1906, s. 22.
- ²⁰ Wienberg 1997, s. 64ff.
- ²¹ Christiansen 1968.
- ²² Wienberg 1997.
- ²³ DR 347.
- ²⁴ Skansjö m.fl. 2012.
- ²⁵ Wienberg 1993, s. 150ff; Norn 2003.
- ²⁶ Hastrup 1979; jfr. Wienberg 1993, s. 168 med not 102.
- ²⁷ Wienberg 1997, s. 70.
- ²⁸ Rosborn 2014, s. 108ff.
- ²⁹ jfr. Jansson 1965.
- ³⁰ Rosborn & Sielski 2020.

Referenser

- Christiansen, Tage E. 1968. Fyrretyve aar. Tillæg till: Poul Nørlund. *Gyldne Altre. Jysk Metalkunst fra Valdemarstiden*. 2 utg. Aarhus. S. 1*-31*.
- Cinthio, Erik 1954. *Fronalet i Lyngsjö*. Från forntid och medeltid II. Lund.
- Danmarks Runeindskrifter. Text-Atlas*. (Utg.) Lis Jacobsen & Erik Moltke. København 1941–42. (förkortas DR)
- Eriksson, Torkel 1992. Lyngsjöantemensalet och Grosskomburg. *Från romanik till nygotik. Studier i kyrklig konst och arkitektur tillägnade Evald Gustafsson*. (Red.) Marian Ullén. Stockholm. S. 11–22.
- Fabech, Charlotte 1998. Kult och Samfund i yngre jernalder – Ravlunda som exempel. *Centrala Platser, Centrala Frågor. Samhällsstrukturen under Järnåldern*. (Red.) Lars Larsson & Birgitta Hårdh. Upp-

- åkrastudier 1. Acta Archaeologica Lundensia, Series in 8°, No. 28. Stockholm. S. 147–163.
- Grinder-Hansen, Poul 1999. *Nordens gyldne billeder fra ældre middelalder*. 10000 års nordisk folkekunst. København.
- Hansen, Kenth 2013. Vem satt på läktaren? Fyra typer av emporer i skånska kyrkors romanska västtorn. *Fornvännen* 108, s. 178–195.
- Hildebrand, Hans 1906. Skara Domkyrka. *Antiqvarisk tidskrift för Sverige*, 15: 2, s. 1–112.
- Hastrup, Ulla 1979. Die seeländischen romanischen Wandmalerei in Slaglille, Soderup und Fjenneslev. Studien über Technik, Ikonographie und Werkstatt-zusammenhang der Finja-Gruppe. *Hafnia* 6, s. 106–149.
- Hastrup, Ulla 1997. Bemalede romanske døbefonte i det middelalderlige Danmark. *Hikuin* 22, s. 7–26. (Okorrekt tryckår angett som 1995)
- Jansson, Sven B. F. 1965. Ett överraskande runstensfynd. Om Elleköpingestenen. *Ale. Historisk tidskrift för Skåneland* 1965: 3, s. 1–7.
- Jönsson, Karna 1997. Lektoriet i Gislöv. *Hikuin* 22, s. 171–180. (Okorrekt tryckår angett som 1995)
- Kockum, Jan 2006. *Saltus Sanctæ Mariæ. Bäckaskogs kloster – arkeologiska undersökningar under ett halvt sekel*. Regionmuseet Kristianstad/ Landsantikvarien i Skåne 2006: 42. Kristianstad.
- Lindgren, Mereth 1995. Metallsulpturen. *Den romanska konsten*. Lennart Karlsson m.fl. Signums svenska konsthistoria. Lund. S. 290–297.
- Mörking, Lennart 2006. Från Flyinge till Lunds Domkyrka. *Flyingebygden från förr till framtid*. (Utg.). Flyinge utveckling. Lund. S. 35–37.
- Norn, Otto 2003: *Civitas Hierusalem. Til alters med Absalon*. Herning.
- Reuterswärd, Elisabeth 2020. Mord, blod och mirakel. Dopfunten i Lyngsjö. *Ale. Historisk tidskrift för Skåne, Halland och Blekinge* 2020: 2–3, s. 1–13.
- Riddersporre, Mats 1998. Ravlunda och Uppåkra. Två exempel på försvunna storgårdar. *Centrala Platser, Centrala Frågor. Samhällsstrukturen under Järnåldern*. (Red.) Lars Larsson & Birgitta Hårdh. Uppåkrastudier 1. Acta Archaeologica Lundensia, Series in 8°, No. 28. Stockholm. S. 165–177.
- Rosborn, Sven 2014: *Søsterkirkene og Steinhuset på Granavollen. Studier i eldre norsk steinbyggerkunst*. Gran.
- Rosborn, Sven & Sielski, Tomas 2020: Nytt källmaterial om Nordens äldsta cistercienserkloster. (pdf på www.academia.edu)
- Rydbeck, Monica 1965. Två medeltida konstverk identifierade. *Fornvännen* 60, s. 158–163.
- Skansjö, Sten, Ohlsson, Anders, Wallin, Johan & Svensson, Henrik 2012. Färlöv och Färlövsholm: medeltida huvudgårdsmiljöer i Helgeådalens, inledande ob-

- servationer. *Ale. Historisk tidskrift för Skåne, Halland och Blekinge* 2012: 1, s. 13–22.
- Skansjö, Sten 2020. Kyrkbyn Lyngsjö under medeltiden: när gullet blev till sand. *Ale. Historisk tidskrift för Skåne, Halland och Blekinge* 2020: 2–3, s. 14–36.
- Wahlöö, Claes 2014. *Skånes kyrkor 1050–1949. Guide till 493 monument och minnesplatser därtill: Försvunna kyrkor, Runstenar knutna till kyrkor, Heliga källor, Kyrkor 1950–2000*. Lund.
- Weibull, Lauritz 1904. Anteckningar till Skånes konsthistoria. *Historisk tidskrift för Skåneland* 2: 3, s. 97–104.
- Wienberg, Jes 1993. *Den gotiske labyrint. Middelalderen og kirkerne i Danmark*. Lund Studies in Medieval Archaeology 11. Stockholm.
- Wienberg, Jes 1997. Gyldne altre, kilder og kritik. *Hikuin* 22, s. 59–76. (Okorrekt tryckår angett som 1995)